İBADET

(iş yapıp değer üretmek, tapınmak)

Türkçe'de de kullanılan ibadet kelimesi bir kök kelime olup Kur'an bünyesinde bundan türeyen kelimeler (âbid, ibad, abd vs.) 250'den fazladır.

İbadetin Kur'an'a özgü mahiyetini biraz sonra göreceğiz. Günlük dilde kullanılan geleneksel anlamıyla (tapınmak, yakarmak, sığınmak) aldığımızda, ibadetin mahiyetini tam anlamıyla bilmek mümkün değildir. Çünkü insanla Allah arası bir alâka olan ibadetin taraflarından biri olan Zâtı Mutlak'ı gerektiği gibi bilemiyoruz, O halde, bu anlamda ibadetle ilgili söyleyeceklerimiz, ilişkinin sadece bir kutbu olan insan gerçeği açısından bir değer ifade edebilir; ibadetin esası ve tamamı açısından değil.

Müfessir düşünür Muhammed Abduh (ölm.1905), meseleyi şöyle değerlendiriyor: İbadet, Yaratıcı Kudret karşısında insan benliğinin derinden duyduğu azamet (yüceltme) duygusundan kaynaklanan kendine özgü bir boyun eğiştir. Bu, kendine özgü deyiminin altını çizmemiz gerekir. Çünkü bu boyun eğiş, ibadetin taraflarından biri olan insan beyninin inkârı veya mahkûmiyeti değildir. Arapça'da bu mânâda bir kulluğu, abîd kelimesi karşılar. Böyle bir kulluğun üstün kutbu seyyiddir (efendi), ibadette ise taraflardan biri (insan) ibad veya âbid, ötekisi mâbud, yani Tanrı'dır. Fakat bu tabirlerin hepsi günlük dilde birbirlerinin yerine kullanılmaktadır.

Kuranın anlayışına göre, Yaratıcı'ya yakarış ve sığınış anlamında ibadet, karşılıklı aşk ve saygı ilişkisidir. Bu ilişkide, taraflardan ikisi de faaldir. Allah, kulunun ibadet alâkası içinde bütün faaliyet ve yakarışlarına karşılık vermektedir. (Örnek olarak bk. 2/152, 186; 40/60) Bu demektir ki, Kur'an-ı Kerim ibadet olayında kulun benliğinin inkârını, hiçliğini değil, tam aksine, ortaya konmasını ve güçlenmesini istiyor. İbadette taraflardan yalnız birinin değil, her ikisinin faal olması, ibadetin gücünü ve etkisini artıracaktır.

Ancak unutmamak gerekir ki, insan, parça varlıktır. İsteyeceği ve bekleyeceği karşılığı, bu parça yapısını unutmadan beklemelidir. Bu yüzden ibadette insanın boyun büküklüğü ve Abduh'un ifadesiyle, görünmez saltanatın (es-sulta el-gaybiyye) karşısında ürperişi insan benliğinin inkârı değil, parçanın bütün karşısında duyduğu erdirici ürpertidir. Ölüşe değil, oluşa doğru bir eğilimdir. Bir benlik inkârı değil, gerçek benliği yakalayışa doğru bir tırmanıştır.

Yaratanla yaratılanın diyalogu, yukarıdan aşağı, yani Allah'tan insana doğru olan şekliyle vahiy halinde tecelli ediyor. Diyalogu aşağıdan yukan, bir başka deyimle insandan Allah'a doğru düşündüğümüzde, karşımıza ibadet veya dua diye andığımız faaliyet çıkıyor. Nereden bakarsanız bakın, âbidle mabud bir daire üzerinde, bir noktada kucaklaşıyorlar. Esas olan da bu kucaklaşma olayıdır. Bu nokta, çağımızın en değerli ilim adamlarından biri olan Japon profesör Toshihiko İzutsu tarafından, Kur'an'da Allah ve insan adlı eserde incelenmiştir, (özellikle bk. 3. bölüm)

Kur'an'da, ibadetin ısrarlı bir biçimde yalnız Cenabı Hakk'a özgülenmesinin işaret ettiği nükteler, müfessirler tarafından anlatılmıştır. Bunlardan birini, Râzî'nin *Mefâtihul* Gayfe'ından verelim: "İbadet, yüceltme duygusunun zirvesidir. Böyle bir duygu, nimetlerin en yücesini bahşeden kudret önünde duyulur. Nimetlerin en büyüğü ise hayat nimetidir. Bu yüzden ibadet, yalnız ve yalnız hayat nimetinin bağışlayıcısı olan Allah'a yapılır."

Anlaşılmaktadır ki, insan noktasından baktığımızda, ibadetin özü, Allah'ın Allahlığını bir şuur olarak bütün benliği kuşatacak şekilde duymaktır. Bu duyguyu birtakım hareketlerle şekle dökmekse ikincil bir olgudur. Bu ikincil olgunun onlarca, belki yüzlerce şekli söz konusu edilebilir. Onun içindir ki Kur'an, bütün varlıkların ibadetlerini kuşatan alabildiğine geniş bir tabir kullanmıştır: Salât. Kelime anlamıyla dua, yakarış, niyaz...

Salât, geleneksel ritüel dinde namaz diye kayıtlanmıştır. Bildiğimiz şekliyle namaz, salâtın sadece bir şeklidir. En mükemmel şeklidir, çünkü Kur'an'daki bütün niyaz hallerini toplayıcıdır, ama nihayet bir şeklidir. Bizzat Kur'an, salâtın daha birkaç şekilde ifa edilebileceğini göstermektedir. Geleneksel ritüel dini (ve özellikle ritüel dinciliği) bu gerçeğin üstünü örtmektedir.

Salâtla ilgili ayrıntılı bilgileri bu eserin aynı adı taşıyan maddesinde vereceğimiz için burada bu kadarla yetiniyoruz

Kur'an, ibadetleri öylesine hayranlık verici bir biçimde düzenlemiştir ki, her ibadet iç içe daireler halinde bireysel, toplumsal ve evrensel yararlar doğurur. Ve bunların hepsi aynı anda doğar. Yani, birini elde etmek için ötekinin harcanmasına gerek yoktur. Fakat şu inceliği hiçbir zaman gözden uzak tutmamak durumundayız: Müminin gayesi, mabudu olan Allah'ı yüceltmek ve onunla kucaklaşmaktır. Diğer nimet ve bereketler, zaten kendiliğinden doğacaktır. İnsana düşen, iç dünyasında onları esas gaye haline getirmemektir. Böyle yapılmaz, ikincil noktalar gaye haline getirilirse, beklenebilecek bütün sonuçlar yok olur.

Bu noktaları değerlendiren müfessir Âlûsî, *Ruhu'l-Meânî'sinde* ibadetin üç derecesinden bahseder: Bu derecelerin en basitinde bile riya, yani başkalarına ibadet ettiğini gösterme düşüncesi olmamalıdır. Aksi takdirde, şekliyle ibadet adını alan davranış, hakikati bakımından şirk, yani Allah'a ortak koşmak olacak ve Mâûn suresinin açık beyanıyla, kılanın lanetlenmesinden başka bir işe yaramayacaktır. İş buraya geldiğinde dehşet verici bir tablo ile karşılaşıyoruz: Namaz kılmayanları lanetlemeyen Kur'an, namazında Tanrı rızası dışında bir şey bekleyenleri veya namazı birtakım çıkarlara araç yapanları lanetlemekte, hatta dini inkârla itham etmektedir. Çünkü riyakârlığın gizli bir şirk olduğu bizzat Hz. Peygamber tarafından belirtilmiştir. (Kıldıkları namazlar sadece lanet vesilesi olanların kimlikleri ve belirtileri hakkında ayrıntılar için bizim *Mâûn Suresi Böyle Buyurdu'* adlı eserimize bakılmalıdır.)

Bütün müfessirler, burada bir inceliğe daha dikkat çekmişlerdir. Fatiha suresinde ibadet, yardım dileme fiilinden öne alınmıştır. Bu, Kur'an'ın hâkim kabullerinden birine dikkat çeker. Yani, bir şeyi elde etmeyi istemeden önce onu bize kazandıracak vesilelere başvurmamız esastır. Allah, her şeyin yaratıcısıdır. Fakat O, sünnetullahın (Allah'ın davranış biçimi ve yasaları) bir icabı olarak, bir sebepler-sonuçlar sistemini varlık ve oluşa hâkim kılmıştır. Sebeplere tevessül etmeden sonuç beklemek, sünnetullaha ters düşmektir.

O halde, Allah'tan yardım dilemek, Allah'ın oluş için önümüze yığdığı varlık malzemesini gereğince değerlendirmekle başlayacaktır. "Senden yardım dileriz" dediğimizde, fıtrat düzeni bize âdeta

"Al şu malzemeyi kullan, ne yaptığını görelim, devamını o zaman konuşalım" demektedir. Deveyi Allah'a teslimin, onu bağlamakla başladığını söyleyen Hz. Peygamber, bu varoluş gerçeğine dikkat çekmiştir. Koca bir evren, bize yardım olsun diye bizim emrimize verilmiştir. Bu sınırsız malzemeyi usulüne uygun olarak kullanmadan, bu kullanımın sonuçlan olacak mutluluk ve güzellikleri istemek, hayat gerçeğine ihanet ve Yaratıcı Kudret'le alay etmektir. Bu inceliği gözden kaçıranların dindarlık ve Allah'a yöneliş iddialarının bir oyalanmadan öteye geçmediğini hayat bize çok açık tablolar halinde seyrettiriyor.

İbadetten sonra beklenecek yardım ve lütuf konusunda da çok dikkatli olmak ve Allah karşısında "Ben yaptım, sen de vereceksin!" edasına bürünmekten sakınmak gerekir. Kur'an, ibadetlerin bir kurtuluş garantisi değil bir kurtuluş ümidi yarattığına dikkat çekerek insanı, Allah karşısında kafa tutar bir tavra girmemek hususunda uyarmıştır. Bakara 21. ayet şöyle diyor:

"Ey insanlar! Sizi ve sizden öncekileri yaratan rabbinize ibadet edin. Bu sayede korunmanız umulur."

Bu demektir ki, ibadetler kurtuluş yolunda bir ümit ve ihtimal getirir, bir garanti ve senet vermez. Yukarıda andığımız ayeti tefsir ederken Elmalılı şu güzel cümleleri kullanmıştır:

"Dikkat edin, 'umulur' ki buyrulmuştur. Bu ise ümit ifade eder. Korunacağınızdan emin olun denilmiyor. Çünkü Allah'ın iradesini hiçbir şey kayıtlayamaz. Siz ibadetinizle onu, korumaya mecbur edemezsiniz. Koruyacak olan onun rahmet ve yardımıdır. O halde, ibadet ediyoruz diye her akıbetten emin olmayınız. Sadece ümitleniniz ve ümidinizi Allah'tan başkasına bağlamayınız." {Tefsir, 1/265)

Kur'ansal ve Muhammedi anlayış budur. Bu anlayışın en değerli bağlılarından biri, Sahabî Ebudderda (ölm. 32/652), gerçeği şöyle dile getiriyor:

"İmanına güvenerek sonsuz kurtuluşu garantilediğini sanan, imanından yoksun bırakılır." (İbn Mübarek; *Kitabü'z-Zühd,* 541)

Aynı sahabî, ibadetleriyle şımararak kendini âlemin üstünde görenlere de şöyle sesleniyor: "Allah'a ibadeti başınıza bela haline getirmeyin." (Aynı kaynak, 469)

İslam'ı iyi inceleyenler görürler ki, ibadeti başa bela haline getirmek iki şekilde olur. Bunlardan birine yukarıda değindik. İkincisi de bir tür ibadet manisine tutularak "Ben ibadet edeceğim" gerekçesiyle ortalığı birbirine katmak ve hak-hukuk dinlemeden insanları huzursuz etmektir. Başkalarının haklarım zedeleyen ve insanların rahatsızlığına sebep olan ibadetten sahibine hayır gelmez. Unutulmasın, Kur'an, ibadetlerin icra mekânı olan mescitlerden (camiler) söz ederken 'zarar veren mescitler' tabirini de kullanmış ve bunların yıkılası mescitler olduğunu bildirmiştir. Kur'an'ın mübelliği olan Hz. Muhammed'in aynı zamanda mescit (cami) yıkan bir peygamber olduğunu da unutmayalım. Demek ki, Kur'an, yıkılması gereken mescitler yani lanetli namazların kılındığı mescitler olduğunu ve olacağını söylüyor, Hz. Peygamber de bunun uygulamasını yaparak bazı mescitleri yıkıyor. (Bu konuda ayrıntılar için bizim *Mâûn Suresi* adlı eserimize bakılabilir),

İbadetler insanı takva sahibi yapar. Kur'an, takvanın insanlar arası ilişkilerde bir üstünlük ölçüsü yapılmasına karşı çıkmaktadır. Takva, sadece insanla Allah arasında bir ölçüdür ve insanın Allah katındaki değerini yüceltir:

"Hiç kuşkusuz, Allah katında en seçkininiz, takvada en ileri olanınızdır." (Hucurât, 13)

Takvayı insanla insan arasında bir üstünlük ölçüsü yaptığınız anda Kur'an'a ters düşer, din istismarına, dinde riyakârlığın basını alıp gitmesine, sonuçta da din adı altında zulüm ve tasalluta kapı aralamış olursunuz. Ve tabii ki, lanetli namaz kılanların sayısını da çoğaltırsınız.

KUR'AN'D AKİ İBADET KAVRAMININ DEĞİNİLMEYEN YÖNÜ

Kur'an'daki ibadet ve ubudiyet (kulluk), âbid (ibadet eden), abd (kul) kelimelerini geleneksel kabule uygun olarak 'kullukkölelik' eksenli sözcüklerle Türkçeleştirmeyi sürdürmekteyiz. Bu yanlış değildir ama işin yarısıdır. Gerçeğin bir diğer yansı, ibadet sözcüğünün etimolojisinde saklıdır.

İbadet sözcüğünün semitik menşei, İbranice'deki 'aboda' dır. Aboda iş yapmak, değer üretmek, birisi adına çalışmak demek-

tir. Bu durumda Kur'an'daki ibadetin anlamı, iş yapmak, değer üretmek olur. Abd veya âbid bu işi yapan kişidir.

İbadetin bu anlamı Kur'an'daki amel (sürekli faaliyet, iş yapmak, değer üretmek) kavramıyla birlikte düşünüldüğünde iyice yerine oturmaktadır. İnsan, sürekli amele, yani iş ve üretime çağrılmakta, ölümsüzlüğün temel şartı olarak da amel gösterilmektedir. Dahası, Kur'an, kendi mensuplarına "Allah'ın yardımcısı olun" (Saff, 14) emrini vermekte ve, "Allah, kendisine yardım edene elbette yardım edecektir" (Hac, 40) demektedir. Şu söz de Kur'an'ındır:

"Eğer Allah'a yardım ederseniz Allah da size yardım eder ve ayaklarınızı sağlam bastırır." (Muhammed, 7)

Allah'a kulluğun esası, ameldir. Ölümsüzlük ve cennet yolu da amelden geçer. Tüm bunlar üst üste konduğunda Allah'a kul olmak bir amel, yani sürekli iş ve üretim olarak karşımıza çıkar. Şimdi, insanların ve cinlerin yaratılma amaçlarını gösteren temel ayete bir göz atalım:

"Ben cinleri ve insanları bana ibadet etmeleri dışında bir şey için yaratmadım." (Zâriyât, 56)

İbadet sözcüğüne, semitik kaynaklı esas anlamını verirsek ayeti şöyle çevireceğiz:

"Ben, cinleri ve insanları, benim için iş yapıp değer üretmeleri dışında bir şey için yaratmadım"

Arapça karşılıkla, ibadet sözcüğünün aboda karşılığını birleştirirsek bizim için sonuç anlam şu olur:

"Ben, cinleri ve insanları bana ibadet etmeleri/benim için iş yapıp değer üretmeleri dışında bir şey için yaratmadım."

Biliyoruz ki Kur'an, Arapça indirilmiştir. O halde onun mesajını kavramada ilk adım, sözcüklerdeki Arapça anlamı korumaktır. Buna hiçbir itiraz olamaz. Çünkü, Kur'an, 'Arapça bir kelam' olarak indirildiğini defalarca söylüyor. Arapça kelamı anlamada ilk ve kaçınılmaz şart, taşıdığı sözcüklerin Arap dilindeki anlamlarını esas alarak yola çıkmaktır.

Ancak bunun kadar önemli bir gerçek daha var: Kur'an, tektancı din geleneğinin birçok değerini korumakta ve tekrarlamaktadır. Bu koruma ve tekrarlama bazen, İbrani-Süryanî asıllı kelimelerin kullanılmasıyla gerçekleştirilmektedir. O halde, Arapça'daki bazı kelimelerin semitik (İbrani-Süryanî) menşeli kelimelerden seçilmiş olmasını görmezlikten gelemeyiz. Kur'an, kendi esrarlı üslubu içinde bu sözcüklerin kaynak anlamlarının da dikkate alınmasını istemektedir ki onları seçmekte ve üstelik bunu en hayatî mesajlarından bir kısmını verirken yapmaktadır. Burada bize düşen şudur:

Arapça kelamın ilk adımda Arap dilindeki anlam boyutlarını öne çıkaracağız ama sözcüklerin etimolojisini göz ardı etmeden ilkkaynak anlamı da dikkate alacağız. Ve bu yapıldığında görülecektir ki, bu iki anlamlar arasında değil çelişme ve didişme, tam aksine, esrarlı bir uyum ve bütünleşme vardır. İbadet kavramı bunun en güzel örneklerinden biridir.

Özetlersek: Kur'an'daki ibadet ve ubudiyet öyle sanıldığı gibi basit bir kölelik ve köleleşme değildir; hür ve atılgan bir benliğin Yaratıcı ile bütünleşerek varlık ve oluş bünyesinde faal bir rol almasının Kur'an diliyle ifadeye konuluşudur. Böyle olunca, Kur'ansal ibadet belirli bir mekâna hapsolup tespih çekmek veya irade ve düşünceyi tabularla prangalayıp uyuşmak değil, tüm yeryüzünü bir mabede dönüştürerek insanlığın hayrına ve hayatın tekâmülüne hizmet amacıyla sürekli değer üretmektir. (Ayrıntılar için bk. burada, Amel mad.) Bunun Kur'ansal ve ilkesel sonucu şudur:

Tüm yeryüzü mabet, tüm meşru fiiller ibadettir. İbadetin Kur'ansal ruhu, ölümsüzlüğü yakalamak için sürekli iş yapıp değer üretmenin kutsallaştırılmasıdır.